

Noord-Hollands Archief in het kort

Ontstaan uit: fusie (2005) van het Rijksarchief Noord-Holland en de Archiefdienst voor Kennemerland

Gevestigd in: de Janskerk (1310), een rijksmonument in gemeentebesit, in het centrum van Haarlem. De meest recente verbouwing en restauratie (2004-2007) is van gemeente-architect Martin Busker. De nevenvestiging aan de zuidrand van het stadscentrum, het voormalige Doopsgezind Weeshuis (1874, architect A. van der Linden), is eveneens een rijksmonument.

Oppervlak: 11.364 vierkante meter

Locatie depots: een laag ondergronds naast de Janskerk (14,2 km), drie lagen ondergronds en vier bovengronds (35,5 km) in de nevenvestiging aan de Kleine Houtweg in Haarlem.

Omvang collectie: 45 kilometer

Depotcapaciteit: 49,7 kilometer

Oudste stuk: Een charter (1140) uit de abdij van Egmond. In deze pauselijke akte neemt paus Innocentius II de tweede de abdijen van Egmond en Rijnsburg in eigendom en in bescherming.

Bijzondere schat: Het stadsrecht van Haarlem, in 1245 geschreven op twee perkamenten vellen. Het is het mooist bewaard gebleven stadsrecht van Nederland.

Noord-Hollands Archief blaast rijksmonument nieuw leven in

Het aantal kogels op Haarlem is precies geteld

Deel 5 in de serie Rijksarchieven
verschenen in Smaak, blad voor de Rijkshuisvesting, nummer 49 (december 2010)
copyright Carien Overdijk

Miskend, zo mag je de Janskerk – hoofdzetel van het Noord-Hollands Archief - wel noemen. Nog steeds zijn er Haarlemmers die naar de pontificale, neoclassicistische Josephkerk wijzen als iemand in de Jansstraat naar de Janskerk vraagt. Vreemd is dat niet. De voormalige kapel van de roemruchte Johanniterorde, ooit machtiger dan het stadsbestuur, gaat grotendeels schuil achter een gesloten gevelwand aan de overkant.

Het werkelijke volume, voor een kapel ronduit overmaats, wordt pas zichtbaar als je via een poort in een onopvallende bakstenen muur de Jansplaats betreedt. Achter allerlei aan- en uitbouwjes uit verschillende tijdperken verrijst dan een fors kerkgebouw, met spitsboogvensters en middenop het dak een zogeheten ruiter (klokkentoren).

Tijdens de reformatie onteigend, meermalen bijna gesloopt, herhaaldelijk verbouwd en vanaf 1936 volgepropt met beton en archiefkasten, lijkt dit rijksmonument – de oudste nog overeind staande kerk van Haarlem - na een ingrijpende renovatie tussen 2004 en 2007 nu voorgoed buiten de gevarenzone te verkeren.

faam

Mede dankzij een nieuwe expositie- annex publieksruimte in het koorgedeelte groeien de faam van de Janskerk én van het Noord-Hollands Archief gestaag. Dit jaar werd bovendien een zijkapel ingericht met een vaste tentoonstelling over vrouwen uit het Haarlemse verzet. In 2009 trok het gebouw al ruim 24.000 bezoekers.

‘Het merendeel van onze gasten komt voor lezingen, tentoonstellingen, toneelvoorstellingen, cursussen of het archiefcafé,’ vertelt directeur Lieuwe Zoodsma. ‘Net als bij andere archieven loopt ook hier het bezoek aan de studiezaal terug door de digitalisering, al hebben we gelukkig nog wel veel aanloop van scholieren en wetenschappers. Maar de organisatie van evenementen is belangrijk. Dankzij die activiteiten staat de Janskerk nu weer middenin de stad.’

De kerk, al sinds de reformatie gemeentebesit, diende sinds 1936 tot stadsarchief voor Haarlem, na drieënhalve eeuw gebruik door een hervormde kerkgemeente. In 1997 breidde de organisatie zich uit tot Archiefdienst voor Kennemerland met de toevoeging van naburige gemeente-archieven. Intussen was het schip geleidelijk dichtgegroeid tot een sombere opslagplaats. Een nieuwe glazen entree en een opgefriste studiezaal (1994) konden daar weinig aan verhelpen.

weeshuis

Pas rond het jaar 2000 kreeg de kerk weer lucht. De naastgelegen Janskliniek, een verpleeghuis dat was gevestigd in het oude Commandeurshuis van de Johanniters, was bereid tot vergaande samenwerking bij haar eigen sloop en nieuwbouw. Zo kreeg de toenmalige Archiefdienst een groot depot onder een gemeenschappelijke binnentuin en een kantoorverdieping bovenop een vleugel van de herbouwde kliniek. Hiermee kwam het kerkschip weer vrij.

Toevallig werd in dezelfde periode een lang verbeide fusie met het provinciale rijksarchief in gang gezet, waarbij de functies en collecties van beide archieven geïntegreerd zouden worden. Het rijksarchief huisde destijds in een ander rijksmonument aan de Kleine Houtweg, ruim anderhalve kilometer van de Janskerk. Dit gebouw, eigendom van de Rijksgebouwendienst, is sinds de fusie primair een depot met kantoorruimte, waar de minder vaak gevraagde documenten veilig opgeborgen zijn. In een aanbouw bevindt zich een kleine studiezaal voor specialisten, die dringend aan renovatie toe is. Een passend plan van architectenbureau Happel Cornelisse kwam onlangs gereed (zie kader ‘De verborgen kracht van een gedateerde aanbouw’).

‘Het hoofdgebouw was oorspronkelijk een weeshuis’, vertelt Zoodsma. ‘De regentenkamers op de begane grond zijn fraai, maar verder is alleen de buitenkant interessant. In 1940 werd het gebouw gevorderd voor de Arbeitseinsatz. Na de oorlog kwam het gewestelijk arbeidsbureau erin. Toen het rijksarchief het in 1980 betrok, is in de tuin een enorme depotbunker aangelegd.’

Van een leien dakje liep de fusie niet, waardoor het lot van de Janskerk nog tot medio 2003 onzeker bleef. Dat gold ook een beetje voor het lot van de archiefmedewerkers. Hun nieuwe kantoorsetage, bovenop het verpleeghuis dus, was slechts te bereiken vanuit het kerkschip. Aanvankelijk via drie ladders, later jarenlang

met provisorische houten trappen. 'Niet handig als je hoogtevrees had', herinnert Zoodsma zich na-huiverend.

glazen lift

Die zorgen zijn voorbij. Het fraai gerestaureerde schip fungeert nu als publiekscentrum. Een glazen liftschacht en een solide trappenhuis verbinden de etages die gemeente-architect Martin Busker aan de westzijde van het schip positioneerde. Ervaren de bezoekers van de studiezaal op de begane grond al de hoge ruimte, dat geldt temeer voor de gebruikers van de werkplekken op de nieuw geconstrueerde balkons. 'De bovenste etage heeft een grote ovale tafel en laptopaansluitingen', wijst de directeur als we daar arriveren. 'Universiteiten en andere educatieve instanties gebruiken ze voor werkcolleges.'

Over de balustrade van het hoogste balkon kijken we over de studiezaal heen tot in het koor, waar een theatergroep het decor voor een historische voorstelling opbouwt. Het koorgedeelte is met een metershoge glazen wand afgescheiden van de studiezaal. In de wand kronkelen houten objecten, onder meer met de contouren van het Hollandse kaartbeeld. Ze verwijzen naar puzzelstukken, verklaart Zoodsma. 'Een van de oudste Hollandse jigsaw-puzzels zit in onze collectie.'

Als we – weer beneden – via een nieuwe deur in de noordelijke kerkmuur naar het depot afdalen, is er weer kunst. Studenten van de Rietveldacademie sierden hier de gangen op met geschilderde Noord-Hollandse emblemen: van Alkmaarse kaasboertjes, tulpen en vuurtorens tot silhouetten van de gemeenten wier archieven hier zijn ondergebracht.

stadsrecht

Tenslotte bevinden we ons in de waterdichte bunker waar de meest gevraagde documenten van het archief zijn ondergebracht. De directeur haalt met enige trots het vrijwel gave stadsrecht van Haarlem tevoorschijn. Het grote, volgeschreven en bezegelde vel perkament (over het midden schemert de ruggegraat van het gebruikte dier) is slechts aan de randjes gerestaureerd. 'Zie je dat de interlinie naar onder toe versmalt?' Zoodsma moet er al vele gasten op hebben geattendeerd, maar zijn enthousiasme is er niet minder om. 'Ze kregen de tekst er niet op, al hebben ze het keurig afgeoornd met datum en ondertekening.' Hij haalt een kleiner stuk perkament tevoorschijn. 'Kijk, ze zijn hier doorgegaan, op een stukje afvalperkament, met grote vetvlekken. Het kreeg wel hetzelfde grote zegel van bijenwas, met donkergroen pigment.'

Een ander bijzonder stuk is een zestiende-eeuws notarieel boek, waarin de proeve van bekwaamheid van allerlei ambachtswerkers is vastgelegd. Tussen saaie pagina's duiken ingeplakte staaltjes fijne weefkunst op van Vlaamse textielbewerders. De immigranten, gevlucht uit Antwerpen, wisten er in Haarlem voor dertig jaar patent op te krijgen en zo hun inkomen zeker te stellen.

Curieuzer is wat Zoodsma het kanonnenstuk noemt, een uiterst simpel, maar veelzeggend document. Het A-viertje heeft wel wat van een spreadsheet. 'Een inwoner van Haarlem heeft hier tijdens het beleg van Haarlem, in de tachtigjarige oorlog, dagelijks het exacte aantal kogelinslagen op de stad genoteerd.' De nuchtere cijferweergave, in kolommen voor zeven opeenvolgende maanden, toont het grillige verloop van de aanvallen. Soms werd maar een handvol kogels per dag afgevuurd, heel soms bleef het een hele dag stil. Maar er waren ook dagen met honderden kogels. Het enorme aantal van 1008, bij de één-na-laatste dag voordat de stad zich overgaf, spreekt voor zich.

grafkelder

De kogels brengen ons weer bovengronds. Want hoog in de witgestucte kerkmuur zijn drie originele loden exemplaren ingemetseld, stille getuigen van een spannend verleden. En als je erop gaat letten, dan vertoont de geschiedenis zich overal in en om de Janskerk. De architect liet twee traveeën in het schip ongestuct, zodat ze met hun lage deurtjes (doorgangen naar de voormalige commanderij) en dichtgemetselde raampartijen iets over de bouwhistorie van de kerk vertellen. Een grafkelder in de kerkvloer is opengemaakt en toont, onder een glazen plaat, de botten en schedels van prominenten van eeuwen her.

Ook is er bijvoorbeeld een primitieve houten gemeentelijke archiefkast, de laatjes eenvoudig gerangschikt volgens het alfabet en van krullende letters voorzien. En een bewerkte houten kist, transportmiddel voor belangrijke documenten in de achttiende eeuw. Boven, bij de deur naar de toren, gebiedt een twintigste-eeuws metalen bordje 'ten strengste niet te rooken'.

Buiten zet de geschiedenis zich voort. De met gaslantaarns verlichte Jansplaats volgt de contouren van de aanbouwtjes. Het brandspuithuisje (nu de garderobe) en de sacristie (een aangenaam lunchcafé) ogen van buitenaf nog als vroeger. Wie verder doorloopt, bereikt het Schapenplein en de oude straatjes en stegen erachter. Dat kan tot zeven uur 's avonds. Daarna gaan, naar goed middeleeuws gebruik, de smeedijzeren hekken van het plaatsje dicht.

De verborgen kracht van een gedateerde aanbouw

Een gedateerd en onhandig ingedeeld eenlaags bouwwerk (1982, ontwerp J.P.Kloos) verbindt het voormalige weeshuis aan de Kleine Houtweg – de nevenvestiging van het Noord-Hollands Archief - met het twintig meter hoge depot in de achtertuin. En omdat bovendien de studiezaal voor specialistisch onderzoek in dit tussengebouw uitbreiding vergt naar het volledige grondoppervlak, kregen de oprichters van het jonge bureau Happel Cornelisse Architecten de opdracht om een nieuw interieur te ontwerpen.

Ze ontdekten onvermoede kwaliteiten. Ninke Happel: 'Het gebouw was goedkoop uitgevoerd, maar bleek met zijn ranke stalen constructie, een betonnen lichtlantaarn op het dak en een regelmatig stramien van de pui een heus voorbeeld van de nieuwe zakelijkheid. Wij willen die elementen tot hun recht laten komen.

De bezoekersentree is nu nog ongelukkig weggewerkt in de sluis naar het hoofdgebouw. Die verplaatsen we naar het midden van de gevel, en we benadrukken de gevelritmiek met grote glasvlakken. Zo wordt de publieke functie van het gebouw zichtbaar en krijgt de symmetrie, die al in het oorspronkelijke ontwerp verborgen zat, een accent. Een oude beuk in de aangrenzende tuin versterkt dit. Hij staat precies op het kruispunt van de middenassen van het hoofdgebouw en de toekomstige studiezaal.

Ook binnen gaan we de lichte en ritmische constructie beter benutten. Recht achter de entree komt de ontvangstbalie, en recht onder de lichtlantaarn een werkruimte voor vrijwilligers. Hij is afgeschermd met glazen wanden, waardoor het licht en de openheid behouden blijven.

Het interieurontwerp loopt van laag naar hoog, en van open naar besloten. Langs de voorgevel komen studietafels, in dezelfde ritmiek als de gevelelementen. Achter de studieplekken staan, weer in hetzelfde ritme, lage kasten voor microfiches en systeemkaartjes, met ruimte voor vitrines erboven. Recht dáárachter komen hoge

kasten. Tenslotte is er over de hele lengte een binnenwand, waarachter werkkamers komen. De oude puidelen gaan we benutten om de blinde achtermuur voor daglicht te openen.

De sfeer van het interieur wordt een synthese tussen de moderniteit van het gebouw en de sfeer van oude studiezalen: gebeitste eiken meubelen met staalelementen, in strakke vormen. Laden en tafels zullen worden gekenmerkt met gegraveerde metalen plaatjes.'

Dit artikel maakt deel uit van een serie over provinciaal gevestigde archieven in rijksmonumenten of uitzonderlijke gebouwen van de RGD. In het volgende nummer van Smaak: Het Brabants Historisch Informatiecentrum in Den Bosch.